

**SİLVAN KAZÂSINDA YERLEŞME VE NÜFUS
(XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISI)**

**Settlement And Population In Silvan Borough
(The Second Half Of XIX. Century)**

Dr. Mehmet DEMİRTAŞ*

ÖZ

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Silvan, Diyarbekir Sancağı'na bağlı bir kazâ merkeziydi. Bu dönemde kazâda soysal ve ekonomik hayatı etkileyen önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Bunlar; aşiretlerin kendi aralarındaki çatışmaları, çevreye rahatsızlık veren ve güvenliği bozan taşkınlıkları, bölgede zaman zaman görülen ve afet veya tabii afet olarak nitelenebilecek çekirge istilaları, kıtlıklar, aşırı yağışlar, kuraklıklar, salgın hastalıklar ve hayvan hastalıkları gibi olaylardı. Söz konusu dönemde kazâda yaşayan nüfusun ağırlıklı bir kısmını Müslümanlar meydana getirmiş iken gayr-i müslim nüfusun da Müslümanlarla bir arada sakin bir hayat sürdürdüğü görülmektedir. Bu arada şehirde huzuru bozmaya yönelik çeşitli çabalar olmakla birlikte genel olarak XIX. yüzyılın sonuna kadar herhangi ciddi bir olayın yaşanmamış olması önemlidir. Bu makalede, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Silvan'da sosyal hayatı etkileyen olaylar ile Silvan'da yerleşme ve nüfus konusu incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Yerleşme, Aşiret, Afet, Göçebe, Nüfus, Silvan

ABSTRACT

Silvan was a borough of Diyarbekir Sanjak in the second half of XIX. century. In this period, crucial events - such as the conflicts among the tribes and their frenzies disturbing the environment and disordering the security; and natural disasters which have sometimes happened in the region such as animal diseases, epidemic diseases, famines, droughts, heavy falls, locust invasions - effecting social and economical life in the county have taken place. In this period, most of the population were muslims and non-moslem people in the county have led a steady and quiet life with muslims together. It is important that although there have been various efforts to trouble people living in the county, no serious events have ocured. In this article, the events effecting social life, settlement and population in Silvan in the second half of XIX. century are studied.

Keywords: Settlement, Tribe, Disaster, Migratory, Population, Silvan

---

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi.

Giriş

Bugün Diyarbakır Vilâyeti'ne bağlı bulunan Silvan, geçmişte çeşitli isimlerle anılmıştır. Şehrin adı Yunancada Martyropolis¹, Süyânicede Mipherket, Ermenicede Nphrkert (daha sonra Muharki, Muphargin) şeklinde geçmektedir. İslamî şekilleri arasında ise Mâfârkîn ve Fârkîn yaygındır. Bunun yanında en bilineni ise Meyyâfârikîn'dir².

Asurlular tarafından kurulduğu sanılan Silvan, IV. yüzyılda Bizans Devletinin doğudaki askeri üslerinden birisiydi. Bizans döneminde Martyropolis adıyla anılan kent, bir piskoposluk merkezi olmuştu. VII. yüzyılda Silvan'ı ele geçiren Araplar, buraya Meyyâfârikîn adını vermişlerdi³. Silvan'ın Araplar tarafından fethi, halife Hz. Ömer zamanında İyaz b. Ganem tarafından gerçekleştirilmiştir⁴. İslamın ilk devirlerinde Silvan Kazâsı'nın merkezi durumundaki Meyyâfârikîn, büyük bir şehirdi⁵. X. yüzyıl sonlarında Silvan, Hamdâni sülalesinin hâkimiyetine girmiştir. Mervaniler ise 990-1096 tarihleri arasında Amid, Erzen, Hısn- Keyfâ, Ahlat, Malazgirt, Erciş ve Van Gölü'nün kuzey-doğu topraklarıyla beraber Meyyâfârikîn'e de hâkim olmuşlardır⁶. Silvan, Mervaniler döneminin yanı sıra Selçuklular, Artuklular ve Eyyubîler dönemlerinde de önemli bir kültür merkezi durumuna gelmiştir⁷. Özellikle Artuklular dönemi, Meyyâfârikîn için önemli bir devre olmuştur. Meyyâfârikîn bu dönemde zaman zaman tahrip edilmiştir. Sık sık meydana gelen iktidar mücadeleleri Meyyâfârikîn'e büyük zararlar vermiştir. Necmeddin İlgâzi'den önce şehir harap olmuş, yollar güvenli olmaktan çıkmıştı. Söz konusu dönemde eşkiya ve yol kesiciler yolların güvenliğini ortadan kaldırmışlardı. Öyle ki, kabileler yanlarında güvenlik kolu ve süvariler olmadan Âmid, Erzen, Hısn-Keyfâ, Hani ve Mardin'e gidemeyecek duruma düşmüşlerdi. Necmeddin İlgâzi, şehre hâkim olur olmaz yollar ve beldeler emniyete kavuşmaya başlamış, eşkiyalar hezimete uğratılmış, köyler, mezraalar bayındır hale gelmiş,

¹ Bu kelime IV. asırda ortaya çıkmış olup muhtemelen Hıristiyanlığın oraya hâkim olmasından önce kullanılan bir isimdir. Bkz. M. Şefik Korkusuz, *Seyahatnamelerde Diyarbakır*, Kent Yayınları, İstanbul 2003, s. 38.

² Besim Darkot, "Meyyâfârikîn", *İslam Ansiklopedisi-VIII*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 1997, s. 195.

³ "Silvan", *Ana Britannica-XIX*, Ana Yayıncılık, İstanbul 1990, s. 380.

⁴ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi-II, El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, Çev. Beşir Eryarsoy, Bahar Yayınları, İstanbul 1989, s. 489, Viladimir Minorsky, "Meyyâfârikîn", *İA-VIII*, s. 198.

⁵ Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l A'lâm, Cilt-IV*, İstanbul 1306, s. 2777.

⁶ *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) Ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, 3. Baskı, Çev. Hrand D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 53, "Diyarbakır", *Yurt Ansiklopedisi-III*, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s. 2235.

⁷ Silvan", *Ana Britannica-XIX*, s. 380.

Meyyâfârikîn'de imar faaliyetleri hızlanmıştır. Böylece şehir “eşi görülmemiş bir belde” olarak hayranlık uyandırmaya başlamıştır⁸. Söz konusu dönemde Meyyâfârikîn, Artukluların ikinci payitahtı olmuştu⁹. XI. yüzyıl ortalarında bölgeyi gezerek çeşitli bilgiler veren Nâsır-ı Hüsrev, bu tarihlerde Meyyâfârikîn'in Diyarbekir'e bağlı güzel bir şehir olduğunu ve şehrin dış kısımlarında kervansaraylar, çarşılar, hamamlar ve bir de cuma namazlarının kılındığı bir cami bulunduğunu kaydetmiştir¹⁰.

XII. yüzyılın başlarında Sökmeşahların kontrolüne geçen Meyyâfârikîn¹¹, bu dönemde Haçlı ordularına karşı asker verebilen yerlerden birisiydi¹². Sökmeşahlar'dan Nasır-ı d-devle zamanında Meyyâfârikîn'de akıl hastalarının tedavi edildiği, Bimaristan-ı Farukî adıyla bir Bimarhane faaliyet göstermekteydi¹³. Ancak kısa bir süre sonra Artukluların eline geçince, bu kargaşanın da etkisiyle şehir harap olmuş ve nüfus azalmıştı¹⁴. XII. yüzyılın ikinci yarısında Meyyâfârikîn, büyük bir ordunun toplanabileceği kalabalık bir şehir durumuna gelmişti. Bu dönemde Artuklu hükümdarı Emir Necmeddin Alpi ile Erzen hâkimi arasında anlaşmazlıklar çıkmıştı. Bunun üzerine Necmeddin Alpi Meyyâfârikîn'e gelerek buradan “süvari ve piyadelerden meydana gelen sayısız asker” toplamıştı¹⁵. Moğollar tarafından işgal edilen şehir, 1231 tarihinde yağmalanmıştı¹⁶. Bu yüzyılın ortalarında da (1252) Eyyubîlerin elindeki şehir, Moğollar tarafından bir kez daha tahrip edilmişti. Özellikle Moğol şehzadesi Yaşmut tarafından 1260 tarihinde muhasara edildiğinde şehirde büyük bir kıtlık meydana gelmiş ve şehri savunan kişilerin çok azı hayatta kalabilmişti. Moğol istilası sırasında bölgedeki aşiret reislerinin çoğu öldürülmüş ve onların yerine Moğollara bağlı kişiler getirilmişti¹⁷.

Meyyâfârikîn Moğollardan sonra bir süre Safevîlerin elinde kalmış ve nihayet 1515'te İdris-i Bitlisî'nin de yardımlarıyla Osmanlı Devletine

⁸ İbnu'l-Ezrak Ahmed b. Yusuf b. Ali, *Meyyâfârikîn Ve Âmid Tarihi Artuklular Kısım*, Çev. Ahmet Sarvan, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1992, s. 31, 32.

⁹ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004⁷, s. 185.

¹⁰ Nâsır-ı Hüsrev, *Sefername*, Çev. Abdülvehap Tarzi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1950, s. 12.

¹¹ Turan, *Doğu Anadolu*, s. 108.

¹² Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005⁹, s. 167.

¹³ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Osmanlı Eğitim Ve Bilim Müesseseleri”, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi-I*, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, Zaman Yayınları, İstanbul 1999, s. 260.

¹⁴ Turan, *Doğu Anadolu*, s. 109.

¹⁵ İbnu'l-Ezrak, *Âmid Tarihi*, s. 156, Turan, *Doğu Anadolu*, s. 183.

¹⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 395.

¹⁷ Hakan Özoğlu, *Osmanlı Devleti Ve Kürt Milliyetçiliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 63.

bağlanmışır¹⁸. Daha sonra Meyyâfârikîn, Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı sancak durumuna getirilmiştir¹⁹. Bu süreçte şehirde yerel yöneticilerin hâkimiyeti kuvvetlenmiştir. Yavuz Sultan Selim döneminde Meyyâfârikîn, Kulp Hükümeti'nden ayrılarak Behlül Bey'in idaresi altına girmiştir²⁰. Şehri elinde tutan Süleymanîler, biri Kulp ve Batman, diğeri Meyyâfârikîn olmak üzere iki kola ayrılmışlardı. Silvan (önceleri Silvanî) isminin de *Süleymanî*'den gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir²¹.

XVII. yüzyılda bölgeyi gezen Evliya Çelebi'nin kaydettiğine göre, bu yüzyılın ortalarında Meyyâfârikîn, Diyarbekir Sancağı dâhilindeki Silvan Kazâsı'nın merkeziydi²². XVIII. yüzyılda da Silvan'ın bu durumunun devam ettiği anlaşılmaktadır²³.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Silvan'da Yerleşme Ve Nüfus

a-Yerleşme Ne Nüfusu Etkileyen Faktörler

XIX. yüzyılın ilk yarısında (1831) Silvan, *Liva-i Mefarkin (Meyyâfârikîn)* adıyla Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı bulunuyordu²⁴. Yabancı seyyahların belirttiklerine göre bu dönemde Silvan, bölgenin en önemli kentlerinden

¹⁸ Hoca Sadettin Efendi, *Tacüt-Tevarih-IV*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 246-253, İdris-i Bidlîsî, Selim Şah-nâme, Haz. Hicabi Kurlangıç, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 300, 301, Diyarbekir bölgesinin Osmanlı Devletine bağlanması ile alakalı olarak ayrıca bkz. Ziya Kazıcı, *İslam Tarihi-XI*, Kayihan Yayınları, İstanbul 1997, s. 221, Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, Çev. Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul 2006⁴, s. 215, 216, Nejat Göyünç, "Onaltıncı Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi-VII*, s. 77, Nejat Göyünç, "Diyarbakır Beylerbeyliği'nin İlk İdarî Taksimatı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 23, İstanbul Mart 1969, s. 23, 24, Minorsky, "Meyyâfârikîn", *İA-VIII*, s. 199.

¹⁹ Şevket Beysanoğlu, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, Diyarbakır Ticaret Ve Sanayi Odası Yayınları, İstanbul 1963, s. 154. Diğer sancaklar şunlardı: Diyarbekir (Eyalet Merkezi), Harput, Akçakale, Ergani, Çemişgezek, Hasankeyf (Hısn Keyfâ), Siird, Sincar, Siverek, Nusaybin. 998 Numaralı Diyarbekir Muhasebe Defterinde Meyyâfârikîn ismine rastlanmamakla beraber defterde buranın bir karyesi durumundaki Azdin (Günümüzde burası Ayrancı adıyla Silvan'a bağlı bulunmaktadır. Bkz. Şevket Beysanoğlu, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, s. 56) yer almaktadır. Bkz. *Muhasebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr Ve 'Arab Ve Zü'l Kâdiriye Defteri (937/1530)* Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998.

²⁰ Şerefhan, *Şerefname, Kürd Tarihi*, Çev. Mehmet Emin Bozarslan, Deng Yayınları, İstanbul 2006³, s. 205.

²¹ Minorsky, "Meyyâfârikîn", *İA-VIII*, s. 200.

²² Evliya Çelebi, *Seyahatname-IV*, Dersaadet İkdâm Matbaası, İstanbul 1314, s. 71.

²³ M. J. Martin'in *Ermeni Hakkında Tarihsel Ve Coğrafi Hatıralar* isimli seyahatnamesinden naklen, Korkusuz, Diyarbekir, s. 82.

²⁴ Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdarî Taksimat", *Belleten*, C. 15, S. 60, Ankara 1951, s. 621.

birisiydi²⁵. Ancak dönem dönem meydana gelen savaşlar ve çatışmalar, şehrin tahrip olmasına sebep olmuştur. 1838'de şehri gezen Moltke, surların ve burçların sağlam bir şekilde ayakta kaldığını, dağın en alt basamağında kurulmuş bulunan şehirden bol sulu bir derenin geçtiğini ancak şehrin, bir süre önce binlerce insanın hayatına mal olan bir savaştan çıktığını ve bu yüzden savaşın bütün izlerini içinde barındırdığını kaydetmiştir²⁶. XIX. yüzyılın ikinci yarısında idari taksimatta yapılan değişikliklerden sonra evvelce sancak merkezi olan bazı yerler kazâ şekline dönüştürülmüştür. 1869 tarihinde yapılan düzenlemeyle Silvan, Diyarbekir Vilâyeti'ne bağlı bir kazâ durumuna getirilmişti²⁷. Silvan Belediyesi ise 1880 yılında kurulmuştu²⁸. 1891 tarihi itibarıyla Silvan'a Badikân, Hazro ve Mihranî nahiyeleri bağlıydı²⁹.

1- Aşiretlerin Taşkınlıkları Ve Aşiretler Arası Çatışmalar

XIX yüzyıl boyunca sosyal hayatı olumsuz yönde etkileyen çeşitli gelişmelerden söz etmek mümkündür. Doğu ve Güney Doğu vilâyetlerinin tamamında belli ağırlıkta varlığını sürdüren aşiret yapısı söz konusu dönemde Silvan'da da egemendi. Dolayısıyla sıkıntıların önemli bir kısmı bu yapıdan kaynaklanmaktaydı. Bu yapının bir sonucu olarak aşiretler arasında zaman zaman birbirlerine üstünlük sağlama mücadelesi meydana gelmişti³⁰. Bölgede huzuru bozan bu türden davranışları sergileyenlere karşı devlet, bir yaptırım uygulamak mecburiyetinde kalmıştı. Bu kapsamda Zerki (Zirki) beylerinden Receb, Demir ve Hüseyin beyler İstanbul'a sürgün edilerek memleketlerindeki mülk, arazi, değirmen ve diğer malları kiraya verilmişti³¹. Aşiretler arasında meydana gelen olaylar bazen kontrolden çıkmış, yerel güvenlik güçleri olayları yatıştırmak konusunda çaresiz kalmışlardı. Böyle zamanlarda merkezden asker çağırılması mecburiyeti hâsıl olmuştu. 29 Temmuz 1833'te Silvan'daki aşiretler arasındaki kavgada ölüm ve yaralanmalar meydana gelmiş, olaylar kontrol altına alınamadığı için kaymakam, asker talep etmek zorunda kalmıştı. Bu maksatla,

²⁵ Korkusuz, *Diyarbakir*, s. 83.

²⁶ Helmut Von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999³, s. 244.

²⁷ Nejat Göyünç, "Diyarbakır", *İslam Ansiklopedisi-IX*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 469, XX. yüzyıl başlarında da Silvan Diyarbekir Vilâyeti'ne bağlı bir kazâ statüsündeydi. Bkz. *Binbaşı M. Nasrullah, Kolağası M. Rüşdü, Mülazım M. Eşref, Osmanlı Atlası, XX. Yüzyıl Başları*, Haz. Rahmi Tekin, Yaşar Baş, Osav Yayınları, İstanbul 2003, s. 83.

²⁸ "Silvan", *Ana Britannica-XIX*, s. 380.

²⁹ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-IV*, s. 2777.

³⁰ Silvan Aşireti Ağası Mustafa, diğer aşiretlere yazdığı mektupta, onların kendisine *iltihak* etmelerini istemişti. *BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), HAT (Hatt-ı Hümayun)*, 450-22351-V, 11 RA 1249/29 Temmuz 1833.

³¹ *BOA, C. DH (Cevdet Tasnifi Dâhiliye)-304/15182*, 17 CA 1252/30 Ağustos 1836.

Silvan'a iki bölük askerin gönderilmesi için gerekli iznin alınması amacıyla Dördüncü Ordu Müşirliği tarafından merkezden izin istenmişti³².

Aşiretler arasında huzursuzlukların meydana gelmesine sebep olan gelişmelerden biri de devlet arazilerinin kullanımı hakkından kaynaklanmıştır. Bu dönemde devlet arazilerinin icâre ile bazı nüfuzlu şahısların kullanımına verilmesi şeklinde bir uygulama yapılmış, bu durum bazı aşiretlerin itirazına yol açmıştı. Kazâ Meclisi Azası Reşid Ağa'ya, mücavir alanlarda araziler verilmesine, Silvan'daki Şeyhduran (Şeyh Dodan) Aşireti itiraz ederek, adı geçen kişinin kendisine tahsis edilmemiş başka arazileri de işgal ettiği şikâyetiyle müracaat etmiş ve arazilerin kullanımının kendi tasarruflarına bırakılmasını istemişti³³. Bölgedeki bazı nüfuzlu kişilerin kanunsuz davranışları da huzursuzlukların başka bir sebebiydi. Diyabekir Vilâyeti Mektubî Mümeyyizi Abdulkadir Efendi, Heşkemerek (Hişkemirk) karyesinden Hacı Mehmed'in mal ve emlakını zapt etmiş iken, Silvan ileri gelenlerinden biraderi Necib Efendi de yine Silvan'da halkın mal ve emlakına el koymuş, halkın durumu şikâyeti üzerine bu şahıslar hakkında tahkikat başlatılmıştı³⁴.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında özellikle taşrada devlet otoritesinin tam olarak tesis edilemediği bilinmektedir. Otorite boşluğunun bir sonucu olarak bölgede gayri meşru bir yapılanma meydana gelmiş, bu durum huzursuzlukların temel sebeplerinden biri olmuştu. Silvan kazâ merkezindeki bir grup *arabozucu çete* her fırsatta çeşitli eylemler yaparak çevreye rahatsızlık vermeye başlamıştı³⁵. Son zamanlarda etkinlikleri artan bazı guruplar, vatandaşların yanı sıra resmi kurumlara da saldırılar yapmışlardı³⁶. Bu gurupların Silvan Kaymakamlığı'nı dahi işgal edecek bir cüretkârlık sergilediklerine dair arşiv kayıtları mevcuttur. Bu guruplardan biri Silvan Kaymakamlığı'nı basarak, binada bulunan bütün değerli eşyaları gasp etmişti. Arşiv kaydında söz konusu saldırının, daha önce meydana gelen saldırıların bir devamı olduğu ve bu tür olayların bir hayli arttığı vurgulanmıştır³⁷. Silvan'da yine otorite boşluğu ve yukarıda sözü edilen gayri meşru yapılanma asker kaçaklarının sayısında bir artışın meydana gelmesine yol

³² Aşiretler arasında çıkan kavgada dört kişi yaralanmış ve dört kişi de hayatını kaybetmişti. *BOA, Y. PRK. ASK (Yıldız Tasnifi Perakende Askeri)*-54/73. 12 Ş 1305/23 Nisan 1888.

³³ *BOA, İ. DH (İrade Dahiliye)*-1202/94094, 16 L 1308/24 Mayıs 1891. Şeyh Duran (Şeyh Dodan) Aşireti mensupları, Dâhiliye Nezareti'ne dilekçe ile yaptıkları müracaatta yetkilileri, arazi tahsisatı yapılırken "kemâl-i hakkaniyet ve adaletle" hareket etmeleri konusunda ikaz etme gereği duymuşlardı. Bu durum, yerel yöneticilerin görevlerini kötüye kullanmış olabilecekleri izlenimini uyandırmaktadır.

³⁴ *BOA, DH. MKT (Mektubi Kalemi)*-421/28, 11 RA 1313/01 Eylül 1895.

³⁵ *BOA, HR. SYS. (Hariciye Siyasi)*-82/70, 29 L 1301/21 Ağustos 1884.

³⁶ Bilal Şimşir, *Osmanlı Ermenileri*, Çev. Şinasi Orel, Bilgi Yayınları, İstanbul 1986, s. 111.

³⁷ *BOA, HR. SYS*-82/70.

açmıştı. Ancak devlet bu konuda nispeten titiz davranarak bu asker kaçaklarını silah altına almaya gayret göstermişti³⁸. Yine aynı dönemlerde benzer sebepler yüzünden bazı aşiretlerin mensuplarının ölçsüz ve çevreye zarar veren davranışları olmuştu. Mesela, Reşkotan ahalisinin bir kısmı Silvan ile Garzan arasındaki telgraf hatlarına saldırılar yapıp hattı tahrip etmişleri. Yerel yöneticilere, engellenmesi maksadıyla kesin emirlerin verilmesini gerektiren bu saldırılar, haberleşme olanaklarını ortadan kaldırmıştı³⁹. Reşkotan Aşiretinin daha önce de Şeyh Dodan Aşireti ile birlikte bölgede çeşitli taşkınlıklar yaptığı görülmüştü⁴⁰.

Diyarbakır mülhakatında meydana gelen isyanlar da düzeni bozan olayların en önemlileriydi. 1868'de bölgede çıkan bir isyan hareketinin devlet otoritesini sarsması ve vergilerin düzenli toplanamaması sebebiyle tedbirlerin tavizsiz uygulanması yetkililerden istenmiştir⁴¹. Dikkati çeken hususlardan biri, bu tür olayların vilâyet merkezlerinden daha çok taşrada meydana gelmesi idi. Diyarbakır ve Mardin merkezlerinde herhangi bir vukuatın olmadığı, buna mukabil Silvan, Palu ve Lice gibi kazâlarda sıklıkla olayların meydana geldiğine dair, arşiv belgelerinde kayıtlar vardır⁴². 1893'te de Palu ve Lice ile beraber Silvan'da da bazı aşiretler isyan etmişlerdi. Bunların tekrar birlik sağlamasını engellemek için Diyarbakır'den buraya bir bölük asker nakledilmişti. Belgelerde, dağıtılan grupların yeniden toplanmasını önlemek için alınan tedbirlerin ayrıntısına da yer verilmiştir. "*Çüngüş Nahiyesi dâhilinde zühreten sabah tahaşşüd iden ekrad dağıtılmış ise de yine ara sıra tecemmu' âsâri müşâhede olunmasından nâşî nahiye-i mezkûrede bulunmakta olan Çermik Kaymakamı*

³⁸ BOA, DH, MKT-1383/106, 12 RA 1304/08 Aralık 1886. Askerden kaçmak için nüfus kayıtlarını değiştirmeye çalışan, bulunduğu yerden kaydını başka yerlere alarak askere alınmayı önlemek isteyen kişilere de rastlanmaktaydı. Böyle istismarların önüne geçmek için merkezden, nüfus defterlerinin düzenli tutulmasını temin etmek için yerel görevlilere emirler gönderilmekteydi. Bir arşive belgesinde, "Silvan Kazâsı nüfus defterlerin gayr-i muntazam bir halde olduğu gibi Diyarbakır ve Lice dairelerinde muâmelâtın tahriri layıkıyla icra olunmayarak haylüce mektûmât bırakıldığı" belirtilerek, "tahrîr-i nüfus icrâ olunan mahallerin ve mektûm olunan tahrirlerin seri'an icrâsı" tembih edilmiştir. Böylece nüfusa dair gerçekçi rakamların ortaya çıkarılması ve askerlik işlemlerinin muntazam bir şekilde yerine getirilmesi temin edilmeye çalışılmıştır. Bkz. BOA, DH, MKT-1771/67, 01 RA 1308/15 Ekim 1890.

³⁹ "Garzan ile Silvan arası telgraf hattına Reşkotan ahalisi tarafından tasallut olunarak muhaberatın sekte-dâr idildiği ..." Bkz. BOA, DH, MKT-1794/126, 11 CA 1308/23 Aralık 1890.

⁴⁰ Şimşir, *Osmanlı Ermenileri*, s. 111.

⁴¹ BOA, A. MKT. MHM (*Sadaret Mektubi Mühimme*)- 424/80, 08 C 1258/25 Eylül 1868.

⁴² "...Diyarbakır ve Mardin'de vukuat olmayup Silvan Kazâsı'nın merkezi olan Mefarkîn Kasabası ahalisinden tahaşşüd iden aşâir-i ekradın dağıtılması için merkez vilâyetten sevk idilen bir bölük nizâmiyyenin dünki gün oraya vasil olduğu..." BOA, Y. PRK. UM (*Yıldız Perakende Umumi*)-31/9, 21 CA 1311/30 Kasım 1893. Aynı mesele ile alakalı olarak ayrıca bkz. BOA, Y. PRK. UM-33/78, 21 CA 1311/30 Kasım 1893.

tarafından gösterilen lüzum üzerine merkez livadan elli neferlik bir müfreze-i askeriye sevk" edilmiştir şeklindeki bilgilerin yer aldığı bir belge⁴³, adı geçen yerlerde her an olay çıkmasından endişe duyulduğunu göstermektedir.

Aşiretlerden kaynaklanan sorunlardan biri de onların benimsedikleri hayat tarzı ile ilgili idi. Göçebeler özellikle yaylaya çıktıkları dönemlerde yerleşiklerin ekinlerine zarar vermekteydiler. Göçebe hayatından kaynaklanan sıkıntılar hemen her dönemde benzerdi⁴⁴. Diyarbakir ve Silvan taraflarında yaşayan göçebe aşiretler, göçebe hayat tarzının bir gereği olarak yaz aylarında yaylalara çıkarlardı. Bu aşiretlerin bazılarının yaylakları Bitlis bölgesindeydi. Bu dönemde de Silvan taraflarından Bitlis bölgesine giden aşiretlerin, halkın ekinlerine zarar vermeleri karşılaşılan bir durumdu. Haliyle bu, çeşitli şikâyetlere konu olmaktaydı. Göçebe aşiretlerin mahsûle zarar vermelerini önlemek için görevlilerin bazı askeri tedbirler almalarına gerek görülmekteydi. Her sene Diyarbakir taraflarından kalkarak Bitlis Vilâyeti'ndeki yaylalara gelen aşiretler, Bitlis ahalisinin ekinlerine ve mahsûllerine zarar verdiklerinden, ahalinin vekili durumundaki Saray Tulumbacılarından Avidis Efendi dilekçe vermiş ve dilekçenin gereğinin yapılarak, göçebe ahalinin ekinlere ve mahsûle verdiği zararın önlenmesi Bitlis Vilâyeti'nden istenmişti⁴⁵. Yine Silvan aşiretlerinin yaz aylarında izinsiz olarak bazı yaylalara gitmeleri de çeşitli sıkıntılara yol açmıştı. Bu aşiretler Muş ve Genç sancaklarındaki yaylaları izinsiz olarak işgal etmek suretiyle şikâyetlere sebep olmuşlardı. Bu aşiretlerin söz konusu yaylalardan çıkarılarak Silvan taraflarına gönderilmeleri, ancak asker marifetiyle mümkün olmuştu⁴⁶. Bu türden misalleri çoğaltmak mümkündür. Ancak incelenen dönemde Silvan ahalisinin temel sıkıntı konularından birinin, aşiretlerin gayri nizamî davranışları olduğu muhakkaktır.

2- Afetler veya Tabii Afetler

Silvan'da sosyal ve ekonomik hayatı olumsuz yönde etkileyen gelişmeler arasında afetler önemli bir yer işgal etmişti. Dönem dönem görülen çekirge istilaları, bir afet olarak değerlendirilebilecek derecede etkiler yapmıştı. Çekirge istilaları mahsûle büyük zarar vermiş, bu durum tarımla uğraşan halkın önemli

⁴³ BOA, Y. PRK. UM-33/78, BOA, Y. PRK. UM-31/9.

⁴⁴ Musa Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men'-i Mürûr Ve Pasaport Nizâmnameleri", *Belgeler, Türk Tarihi Belgeleri Dergisi*, Cilt 15, Sayı 19, Ankara 1993, s. 170.

⁴⁵ BOA, DH. MKT-1441/118, 04 Z 1304/23 Ağustos 1887

⁴⁶ "Muş ve Genç Sancakları arazisindeki yaylarla ba'zı aşâir tarafından tecavüzât vukuatı olduğu cihetle aşâirin vukuatta bulunduğu mahalden kaldırılarak Silvan civarı bir mahale nakil ile oraya iskânları...aşâir-i merkumun yayla mevsiminde taadidiyât itdiğine binaen hükümet-i mahalliden şimdiden kuvve-i askeriye sevk olunması mahallinden bildirildiğinden ... " BOA, DH. MKT-1725/67, 06 L 1307/25 Mayıs 1890.

oranda ekonomik kaybına yol açmıştı. Bu türden istilalardan biri, 1864 tarihinde meydana gelmiş ve Diyarbekir bölgesini etkisi altına alan istila, Silvan'a da büyük zararlar vermişti. Çekirge istilası ile yerel idareciler tarafından yapılan mücadele netice vermemiş ve çekirgenin tamamı *itlaf* edilememişti. Bunun üzerine yerel yöneticilerin çekirge ile yaptıkları mücadelenin önemli ve başarılı olmakla birlikte yetersiz kaldığı, çekirgenin kısmen yok edilmesinin sorunu tam olarak çözemediği, çekirgenin tamamen yok edilmesi için daha ciddi bir şekilde mücadele edilmesi hususu yerel yöneticilere sıkı bir şekilde tembih edilmişti. Bunun yanında bölgede kıtlık baş göstermişti. Kıtlığın etkilerini azaltmak için istilanın yaşandığı yerlere tohumluk gönderilmesi ihtiyacı ortaya çıkmış, bu kapsamda Silvan Kazâsı'na 6.760 kile tohumluk buğday gönderilmesine karar verilmişti⁴⁷.

Çekirge istilası, kuraklık, şiddetli yağmurlar ve benzeri sebeplerle meydana gelen kıtlıklar Diyarbekir bölgesinde büyük sıkıntılara yol açmıştır. Harput'ta görevli İngiliz Teğmen Chermiside'nin İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Layard'a göndermiş olduğu 1880 tarihli raporda, Diyarbekir bölgesindeki kıtlıktan bahsedilmiştir. Bu raporda kıtlığın Silvan'ı da etkisi altına aldığı ve çok kötü duruma düşürdüğü vurgulanmıştır⁴⁸. Böyle durumlarda çevre yerlerden veya zahirenin bol olduğu bölgelerden kıtlık çekilen yerlere zahire gönderilerek, durumun düzeltilmesine çalışılmıştır.

1887'de Cizre, Midyat, Kiğı ve çevresi ile birlikte Silvan'da da büyük bir kıtlık meydana gelmiş ve buralarda tohumluk dahi bulunamaz olmuştu. Bunun üzerine söz konusu yerlere dışarıdan tohumluk ve yemeklik zahire gönderilmesi kararlaştırılmıştı⁴⁹. Yukarıda ifade edildiği gibi şiddetli yağmurlar da toplumun

⁴⁷ BOA, A. MKT. MHM-301/85, 24 ZA 1280/01 Mayıs 1864. Kıtlığın meydana geldiği yerlerden olan Hazro Kazâsı'na 3.466, Hani Kazâsı'na 520, Şark Nahiyesi'ne 1.268, Behramgi Kazâsı'na 4.505, Beşiri Kazâsı'na 3.390, Terekman Kazâsı'na 450 kile tohumluk buğday gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bkz. Aynı belge

⁴⁸ Şimşir, *Osmanlı Ermenileri*, s. 433.

⁴⁹ Arşiv kaydında, kıtlığın görüldüğü yerlerde tohumluk ve yemeklik zâhire ihtiyacının hangi şartlar dâhilinde hal olunacağı hususunda malumat verilmiştir. Belgede yer alan, "Çekirge belasından müzâraat ı kemâlen mahv olan Cizre ve Midyat ve Farkin kazâları ile bunlardan farksız bulunan Şark ve Behramgi ve Kiğı ve Terekman ve Beşiri ahâlisinin fakir ve muhtaç olanlarına tohumluk ve yemeklik için ihsâsı, Diyarbekir Vilâyeti'ne iş'ar olunan zehâirin cins ve miktarını ve ne suretle ihsâs bulunacağı hakkında Maliye Nezaret-i Celilesinin iş'arı üzerine vilâyet-i müşârün-ileyhin meclis idaresinden alınan telgrafnâmenin sureti ol babda nezaret-i müşârün-ileyh ile muhâberât-ı tezkere arz ve takdim kılındı. Nefs-i Diyarbekir'e merbut Şark ve Behramgi ve Kiğı ve Terekman nahiyeleri ahâlisinin yiyecek ciheti...muhtac olacağı cihetle misillu mu'aharen zeri' idilecek bir mikdar darının hasılatına göre ba'dema iktizası bildirilmek üzere şimdilik yalnız tohumluk hinta ve şâir maddesi olmayana arazi ve çift nisbetinde tahmini verilmek üzere dokuz keyl İstanbulî bir keyl emrî i'tibariyle on bin keyl emrî hinta ve beş bin

sosyal ve ekonomik hayatına büyük etkiler yapmıştır. 1890 tarihinde Silvan'da yağan şiddetli yağmur ve şehrin bazı yerlerinde görülen dolu büyük bir hasara yol açmıştı. Olayın yaz mevsiminde meydana gelmiş olması hasarın büyük olmasına sebep olmuş, bu durum yapılan tahkikat neticesinde daha kesin bir şekilde anlaşılmıştı⁵⁰. Arşiv kaydında Diyarbakir Vilâyeti dâhilinde *kesretle* yağan yağmurun hala kesilmediği ve bunun yanında yağın dolunun da mahsûlâta zarar verdiği belirtildikten sonra, “*bu kere Silvan Kazâsı Meclisi iradesinden tanzim ve irsal kılınan kırk numero ve 1306 tarihli mazbatasında kazâ-i mezkûre dâhilinde nüzul iden doludan dolayı yüz yirmi bin kuruşa karibden saklu otuz beş kalem kurâ mezzûâtdan bazılarının nisf ve ba'zılarının da tamamen hasâr-dîde ve telef olduğu tahkik ve me'murların iş'ârına izafeten beyan olunmuş olmakla ol bada emr ü ferman hazret-i men leh ül emrindir*” denilerek, dolunun Silvan'da yol açtığı zarara işaret edilmişti.

Sosyal hayatı olumsuz olarak etkileyen olaylardan biri de salgın hastalıklar olmuştur. Bu dönemde özellikle kolera hastalığı toplumu oldukça etkilemiştir. Cizre'de başlayan ve Silvan, dâhil birçok yerleşim birimine sıçrayan hastalık neticesinde ölümler görülmüş ve hastalıktan kaynaklanan zararların en aza indirilmesi için askeriyeden yardım istenmişti⁵¹. Yaklaşık olarak bir yıl sonra bir kolera vakası daha görülmüştü. Kolera vakası başta Silvan olmak üzere Maden, Palu, Çermik, Siverek, Cizre, Derik, Midyat kazâlarında da etkili olmuştu. Gerek bu olayda gerekse daha önceki kolera vakalarında yaşanan en büyük sorun doktor sıkıntısıydı. Bu sebeple böyle durumlarda diğer yerleşim birimlerinden doktorlar temin edilmesi biçiminde uygulamalar yapılmıştır. Söz konusu olay esnasında Diyarbakir ve Mamûretülaziz vilâyetlerinden doktorlar getirilmesi kararlaştırılmış ve bunların maaş ve harcırahları da Hazine-i Celile'den

---

keyl emrî de şaire lüzum görüldüğüne ve âfât-ı mezkûre icâbatından olarak es'ârda görülen tefrikan fiât ciheti huntanın beher kile emrîsi şimdilik yüz yetmiş beş ve şairin yüz yirmişer kuruş için işitrâyî kabul... bunun bâlîğ olacağı iki milyon üç yüz elli bin kuruşun suret-i tasfiyesi ve bu zehâirin tedârikine şimdiden başlanmasına nevhâf-i merkûme ahalisine tedârik-i maîşet...” şeklindeki ayrıntılar, afetin boyutlarını gösterdiği gibi, alınan tedbirlere de işaret etmektedir. *BOA, DH. MKT-1439/3, 23 ZA 1304/13 Ağustos 1887.*

⁵⁰ *BOA, DH. MKT-1740/101, 12 ZA 1307/29 Haziran 1890.*

⁵¹ Belgede, kolera'nın yayıldığı alanlar ve alınan tedbirler hakkında, “...on musâb dört vefeyât vuku' bulduğu ve kurâda dahi ale-l sârîden, hafif derecede kolera zuhûr eylediği cihetle men'i zımnında beher yerde Silvan'da, Batman Köprüsü taraflarında, Diyarbakir'de Karaköprü, Siverek'te Yenişehir mevki'lerinde asâkir-i şâhânedan birer onbaşı takımından sür'at i'zâmiyle devam intizâm ve muhâfazaya i'tina idilmesi vilâyetten iş'ar olunması üzerine icâb-ı icra olduğu birinci fırka kumandanlığından...gönderildiği ve tedâbir-i taaffuziyeye fevk-al-âde ihtimam olduğu Diyarbakir Vilâyeti'nden iş'ar olunmakla arz-ı ma'lûmât olunur”. *BOA, Y. PRK. ASK-62/6, 27 ZA 1307/14 Temmuz 1890.*

karşılanmıştır⁵². Kolera vakalarının ölüm olaylarına yol açması⁵³ ve sık sık tekrarlanması bu vakaların oldukça etkili ve yaygın olduğunu göstermektedir⁵⁴.

Diğer afetler kadar olmasa bile XIX yüzyılın sonlarında Silvan ve çevresini etkileyen ve maddi zarara yol açan olumsuzluklardan biri de sığır vebasıydı. Yöredeki önemli geçim vasıtasının hayvancılık olduğu düşünülürse sığır vebasının etkileri daha iyi bir şekilde anlaşılabilir. Dolayısıyla zamanında ve etkili tedbirler alınmasının da hayati önem taşıdığı kesindir. Devlet böyle durumlarda olabildiğince acil tedbirler alma yoluna giderek zararı en aza indirmeye çalışmaktaydı. 1893'te Lice'de başlayıp kısa sürede Silvan'a sıçrayan sığır vebasının önüne geçmek için Baytar Yüzbaşı Vassaf Beyin, görevlendirilerek olay mahalline gönderildiği görülmektedir⁵⁵. Bu uygulama, devletin sorunun çözümüne verdiği önemi göstermesi bakımından dikkate değerdir.

b-Yerleşme

Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre eskiden Silvan *bir şehir-i âzim* idi⁵⁶. XIX. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Silvan için aynı şeyleri söylemek ise mümkün değildir. Söz konusu dönemde Silvan'ı gezen batılı görevlilerin veya gezginlerin raporlarında veya notlarında şehirle alakalı çeşitli bilgiler yer almaktadır. Bunlardan biri Yüzbaşı Chermside'dir. Adı geçen kişinin belirttiğine göre bu dönemde Silvan, şahane harabeleri olan *küçük bir kasabaydı*⁵⁷. Silvan'da

⁵² BOA, DH. MKT-1849/114, 06 Z 1308/13 Temmuz 1891, Kolera vakaları yalnızca kazâ merkezleri ile sınırlı kalmayıp köylerde de etkisini göstermekteydi. Hastalığın yayılmasını önlemeye yönelik olarak bölgeye tabip gönderilmesi dışında alınan tedbirlerden biri de karantina uygulamasıydı. Bu konuda arşiv kayıtlarında çeşitli bilgiler mevcuttur: “Diyarbakir Vilâyeti dâhilinde Silvan Kazâsı'nın Gund-i Loyi Karyesi'nde zuhûr iden hastalığın kolera olduğu ertba-ı mahalliyenin icra eylediği tetkikten anlaşılması üzerine, mezkûr karyenin dahi kordon tahtına vazı' olunduğu ve Diyarbakir'e tabi' Engere Karyesinde şehir-i hâlin sekizinci gününden on üçüncü gününe kadar... mezkûreden bir gün mûsab ve vefeyât olmadığı ve Kayseri vapuriyle Kavak tahffuz-hânesine vürûd iden yüz elli yedi nefer efrad-ı cedide-i şahane ve yolcular haklarında muayene-i tabip ve tecnîdat ve tahrirat ibka kılınarak cümlesinin ahval-i sıhhiyesinin ber-kemâl olduğu mahallerinden ahz olunan telgrafnamelerde izbâr kılınmış...” Bkz. BOA, Y. PRK. SH, 5/51. 13 CA 1311/12 Kasım 1893.

⁵³ Bu tarihte Diyarbakir Vilâyeti'nde iki kez olmak üzere toplam 15 kolera vakası görülmüş ve bu olaylar esnasında, birinde 10, diğerinde de 2 olmak üzere toplam 12 kişi hayatını kaybetmişti. BOA, Y. PRK. SH-5/8, 12 CA 1310/01 Ocak 1893.

⁵⁴ BOA, Y.PRK. ASK-62/6, BOA, DH.MKT-1849/114, BO. Y.PRK. SH-5/8, BOA, Y. PRK. SH-5/51.

⁵⁵ Sığır vebası vakasında çok sayıda hayvan telef olmuştu. Arşiv kaydında bu konu ile alakalı rakamlara da yer verilmiştir. Buna göre iki yıla yakın bir süre zarfında beş bin iki yüz baş sığır telef olmuştur. BOA, DH. MKT-13/16, 19 C 1310/08 Ocak 1893.

⁵⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname-IV*, s. 72.

⁵⁷ Şimşir, *Osmanlı Ermenileri*, s. 433.

daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi XIX. yüzyılda da aşiret yapısı egemendi. Kazâ merkezi ve bağlı yerler ile kazânın çevresinde yaşamakta olan aşiretlerin önemlileri Silvan kazâ merkezinde *Badikân*⁵⁸, Deyikan (Yayageçer), Şemrak (Görenköy), Girikopoto (Çevresu-Çevriksu) köylerinde ve bu köylerin civarında *Bekirhan*, Silvan yakınlarında Milli aşiretinin *Gavesti* ve *Gamiri* kolları, Bahçe, Malabadi, Gündükiibrahim (Güzderesi), Derekiderun-Soran (Akçeltik) köyleri ile bu köylerin yakınlarında *Çaruma*⁵⁹, Bakus-Kufri (Onbaşılar), Halda (Görentepe), Zinzın (Üçbasamak), Beni-Karamekan (Boyunlu), Kanisipi (Gürpınar), Bezvan (Çalönü), Hokan (Dönenkaya), Ferharid (Kayadere), Türbesipi (Akdere), Gündireşo (Karaköy), Tahik (Taşpınar) köyleri civarında *Narik*⁶⁰, Kepo (Başdeğirmen), Malabadi (Çatakköprü), Derun (Dutveren), Bahçe, Tikovonk (Özlüce), Gülizeran (Düzalan), Mistikan (Esenyol), Malaliki (Kazandağı), Sıltını (Tanınova-Tarımova), Başımt (Boğazova-Boğazoba) köylerinde *Şeyh Dodan*⁶¹ ve Garzan ile Silvan arasındaki bölgede de *Reşkotan* aşiretleriydi⁶². Bu aşiretler Sünni-şafii mezhebine bağlı bulunmaktaydılar⁶³. Şeyh Dodan ve Reşkotan aşiretlerinin diğerlerine göre daha uyumsuz oldukları anlaşılmaktadır. Çünkü bu aşiretlerin taşkınlıklar yaptıkları arşiv kayıtlarında⁶⁴ ve kaynaklarda yer almaktadır.

Silvan ve çevresindeki aşiretler göçebe ve yarı göçebe bir hayat yaşamakta ve hayvancılıkla uğraşmaktaydılar. Kışlakları Silvan ve çevresi olan bu aşiretler yaz aylarında genellikle Bitlis'in Nemrut ve Kariz Dağları'nı yaylak olarak kullanmaktaydılar⁶⁵. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Silvan Kazâsı'nın arazisinin büyük bir bölümü tarıma elverişliydi. 2.473 kilometrekarelik arazinin 1.962 kilometrekaresi tarım arazisi idi. Ormanlık arazinin ise sadece 48 kilometrekare olması dikkat çekicidir. Kazâda hububat, sebze, meyve ve üzüm çeşitleri üretilmekteydi. Yine bu dönemde demir ve kükürt madeni çıkarılmaktaydı⁶⁶.

⁵⁸ BOA, Y. PRK. ASK-54/73, Orhan Türkdoğan, *Güneydoğu Kimliği, Aşiret-Kültür Ve İnsan*, Türk Ocağı Yayınları, Bolu 1995, s. 10, *Aşiretler Raporu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1998, s. 93. Ahmet Özer, *Doğu Anadolu'da Aşiret Düzeni Ve Brukanlar*, Elips Yayınları, Ankara 2003, s. 47.

⁵⁹ Özer, *Doğu Anadolu'da Aşiret Düzeni*, s. 47.

⁶⁰ *Aşiretler Raporu*, s. 93, 98.

⁶¹ BOA, İ. DH-1202/94094, *Aşiretler Raporu*, s. 100.

⁶² BOA, BOA, DH. MKT-1794/126, Silvan ve çevresinde yaşamakta olan aşiretler ile alakalı olarak ayrıca bkz. Türkdoğan, *Güneydoğu Kimliği*, s. 10.

⁶³ *Aşiretler Raporu*, s. 92-100.

⁶⁴ BOA, DH. MKT-1794/126. Bu konuda ayrıca bkz. dipnot 39.

⁶⁵ Özer, *Doğu'da Aşiret Düzeni*, s. 37, 38, 51, Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Hazırlayan Şevket Beysanoğlu, Sosyal Yayınları, İstanbul 1992, s. 29.

⁶⁶ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-IV*, s. 2777.

Silvan'da incelenen dönemde nüfus, ağırlıklı olarak Müslümanlar ve bunlara ilave olarak bazı Hıristiyan unsurlardan meydana gelmekteydi. Ahali arasında herhangi bir sorunun yaşanmadığı ve şehirde barınmakta olan gayr-i müslim halkın inanç ve ibadetlerinde oldukça serbest oldukları görülmektedir. Devlet ise gayr-i müslim halkın ihtiyaçlarını ve taleplerini olabildiğince karşılamaya çalışmaktaydı. Dolayısıyla gayri- müslim unsurlar inanç ve ibadetlerinde ve sosyal yaşantılarında geniş imkânlarla sahip olarak yaşamaktaydılar. Farkin karyesindeki Meryem Ana Kilisesi'nin tamir edilerek yenilenmesi için Süryani Patriği tarafından yapılan müracaatın olumlu karşılanarak, kilisenin *tecdiden inşası* için ruhsat verilmiş olması bu duruma verilebilecek önemli örneklerden biridir⁶⁷. Böyle bir yaklaşım ve halk arasındaki uyum, Müslüman ahali ile gayr-i müslimler arasında zaman zaman görülen küçük anlaşmazlıkların rahatlıkla çözülmesini sağlamaktaydı⁶⁸. Bu da iki kesim arasında herhangi ciddi bir anlaşmazlığın olmadığını gösteren bir durumdur.

Devlet görevlerinde gayr-i müslimler, nüfusları nispetinde istihdam edilmekteydiler. Bunlara, *Tahrir-i Nüfus* komisyonlarında Ermeni reislere ve üyelere de yer verilmesi uygulaması⁶⁹ önemli örneklerdendir. Bir arşiv kaydında konuya dair şu ifadeler yer verilmiştir: “*Diyarbakir Vilâyeti'nde meskûn Ermeni ahalisinden tahrir kaydı vaktiyle teşkil olunan muhtedat komisyonların taht-ı tefrikinde bulunduğu için ... mutasarrıfların nüfus nezareti tasdik ve şahadet idüp tahrir-i nüfusun esna-yı cereyanında tahrir komisyonlarına Ermenilerden dâhi reis ve aza bulundurulmuştur. Hatta nüfus- u Diyarbakir tahrir komisyonu riyasetinde Meclis-i İrade Vilâyet a'zasından Munasyan Ohannes ve Lice Kazâsı Komisyonu riyasetinde diğer Ohannes Efendiler bulundurulmuş olduğu gibi, Mardin ve Maden sancakları ve Silvan Kazâsı ile merkez vilâyete merbut nevah-i erbaa komisyonlarında dahi merbut el-sâmi Ermeniden a'za olduğu...*”⁷⁰ Yine Vilâyât-ı Sitte'de nüfus nispetine göre idare memuriyetlerine gayr-i müslim

⁶⁷ “Diyarbakir Vilâyeti dâhilinde Silvan Kazâsı'na tabi Farkin Karyesinde vakı Meryem Ana nam Süryani Kilisesi'nin harabiyeti cihetiyle tecdiden inşası için ruhsat i'tasına müsaade Süryani Patriği tarafından verilen tahririn irsaliyle zilyen Divan-ı Hümayûn Kalemi'nden yazılan muktezâya nazaran ruhsatı hâvî Emr-i Âli tasdiri hususuna dair Adliye Nezaret-i Celilesi'nin tezkeresi mezkûr tahrir ile leffen arz ve takdim kılınmış olmakla zikr olunan kilisenin inşası hususunda mezkûr muktezâda muharrer-i şerâit tevfiқан icâb iden Emr-i Âlinin tasdiri hususunda her ne vecihle İrade-i Seniye-i Hazreti Padişahî mutaallık buyrulmuş ise icra-i hüküm-ü celiline mübaderet olunacağı beyanı ile tezkere-i senâverî- terkim kılını efendim” *BOA, İ (İrade), DH-793/64395, 21 ZA 1296/06 Kasım 1879.*

⁶⁸ Silvan'da yaşayan Hıristiyan ahali ile Cemilpaşazade ailesi arasında meydana gelen arazi anlaşmazlığı kısa sürede hal edilmişti. *BOA, DH. MKT-1690/109, 07 C 1305/19 Şubat 1888.*

⁶⁹ *BOA, Y. PRK. DH-6/59, 21 M 1309/27 Ağustos 1891.*

⁷⁰ *BOA, Y. PRK. DH-6/59.*

memurların intihabının yapılması⁷¹, üçte bir oranında nüfusa sahip Silvan dâhil çeşitli kazâlara kaymakam yardımcısı atanması⁷², Silvan nüfus kâtipliğine Mustafa ve Veysi Efendilerin yanı sıra Ohannes Efendi'nin de tayin edilmiş olması bu kapsamda değerlendirilebilir⁷³.

Silvan'da XIX. yüzyılın ikinci yarısında Müslümanlarla bir arada yaşayan gayr-i müslim unsurlar arasında Ermenilerin yanı sıra Keldanîler de vardı. Diğer gayr-i müslim gruplar gibi Keldanîler de rahat bir hayat yaşama imkânına sahiptiler. Bunlar din ve vicdan hürriyeti çerçevesinde hayatlarını sürdürürken, devlet onların bu alanlardaki ihtiyaçlarına da cevap vermekteydi⁷⁴. Şehirde

⁷¹ BOA, DH. TMİK. S (Tesri-i Muamelat Ve Islahat Komisyonu) -1/82, 15 CA 1312/13 Aralık 1894. İdare memuriyetlerine gayr-i müslim memurların seçilmesi valilerin yetkisine bırakılmıştı. Bkz. Aynı belge.

⁷² BOA, DH. TMİK. S-4/30, 28 CA 1313/04 Kasım 1896. Arşiv kaydında konu hakkında çeşitli ayrıntılar yer almıştır. Kayıta söz konusu kasabalara kaymakam muavini atanması işlemleri için şu bilgiler verilmiştir. “Vilâyât-ı Sitte dâhilinde Ovabak, Hani, Gürün, Suşehri, Adilcevaz, Gevaş Şatak, Gevar, Ahlat, Hizan, Bulanık, Silvan, Palu, Arapkir, ve Çarsacak nam on beş kazâyâ nüfusu gayr-i müslimlerinin selâse raddesinde bulunması gayr-i müslim kaymakam muavini ta'yinine müsaade olmakla beraber bunların ta'yinine halen mevki'an mahzur bulunup bulunmadığı hakkında müfettiş devletlü Şakir Paşa hazretlerinden istifade edilmiş olup mezkur on beş kazâyâ muavin ta'yini hakkında bir güne karar tebliğ olunmasına ve 6 Cemaziyelevvel 1314 tarihli tezkere ile bildirildiği üzere vilâyât-ı mezkûre ile muahharen bila muhabere yalnız on bir kazâyâ muavin ta'yini nezarethaneye nezaret-i esasi mukarreratı bir güne...görülmediği gibi müşarûn-ileyhin mürselat ının Erzurum dâhilinde Ova ve Hınıs kazâları yerine Bayburd'a bir muavin nâsb olunması Bitlis Vilâyeti için hiçbir kaymakam muavini ta'yin edilmediği gösterilmiş ise de Bayburd ile Kiğı kazâlarına dahi bir muavin ta'yin idilmekle beraber mezkur on bir kazâdan biri Bitlis dâhilinde Şirvan Kazâsı bulunmasına binaen tebligatı icraca bir güne nâ-kâste vukua gelmiş ise müşarûn-ileyh muhasilen işar keyfiyeti ... tezkere-i senâveri terkim olundu efendim”.

⁷³ BOA, DH. MKT-485/28, 13 M 1318/12 Mayıs 1900. Mustafa ve Veysi efendilerin yanı sıra Silvan nüfus kâtipliğine atanan Ohannes Efendi'nin memuriyetinin tasdiki ve bu kişilere verilen aylık maaş hakkında arşiv belgesinde şu bilgilere yer verilmiştir: “Silvan Kazâsı nüfus kâtipliğinde istihdam kılınmış olan Ohannes ve Mustafa efendiler ile katip Veysi Efendi'nin tasdik-ı me'muriyetleri muma-ileyh Ohannes ve Mustafa efendilerin müddet-i istihdamlarında almış oldukları maaşatın Veysi Efendi'nin vazifeye mübaşeret tarihinden itibaren şehri yüz yirmi bin kuruş maaş tahsis edildiği...”

⁷⁴ Keldanî Cemââtı Piskoposu tarafından verilen dilekçeye, “Diyarbakir Sancağı'nda Silvan Kazâsı merkezinde mutavattın Keldanî Cemââtı'nın ma'bedleri olmadığından inşasına ruhsat i'tası cemâât-ı merkumun piskoposu tarafından istida' olunan kilise hakkında Diyarbakir Vilâyeti Meclis İdaresi'nden gönderilen mazbata üzerine...hâvî Adliye ve Mezahip Nezareti tezkeresi ve Divan-ı Hümayun Kaleminin tezkeresiyle beraber Şura-yı Devlete havale buyrulmakla dâhiliye dairesinde kiraat olundu” şeklinde başlayan bir cevap verilerek kilisenin inşası için Maliye Nezareti'nden gerekli işlemlerin yapılması istenmiştir. Bunun üzerine işlemlere hemen başlanmış ve kilisenin inşası için bir keşif bedeli tespit edilerek inşaatta kullanılacak malzemenin cinsini ve bedelini hâvî bir keşifname (keşif cetveli) hazırlanmıştır. Bkz. BOA, İ. ŞD (İradeler Şuray-ı

yaşayan halkın, günümüzdekilere benzer sorunların ortaya çıkmasına sebep olmaları dikkat çekicidir. Mesela şehirdeki Keldanî kilisesinin onarımı da dâhil yeni binaların inşası için kale surlarından taşların sökülüp kullanılmasına Silvan Belediyesi'nin seyirci kalması, hatta bu tür işlemlere izin vermiş olması, söz konusu uygulamanın boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim bu durum Dâhiliye Nezareti'nin de dikkatini çekmiş ve valilik konu hakkında merkezi bilgilendirmek mecburiyetinde kalmıştı⁷⁵. Şehirde halk arasındaki mevcut uyumu bozarak fitne çıkarmaya çalışan kişilerin varlığı da bu dönemde yaşanan bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu tür teşebbüslerin itibar görmediği anlaşılmaktadır. 1893 tarihli bir arşiv kaydında Silvan'da yaşamakta olan Ermenilerde çok sayıda silah bulunduğu iddiası araştırılmış, bunun gerçeği yansıtmadığı görülmüştü⁷⁶.

c-Nüfus

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Silvan, küçük bir yerleşim birimiydi. Dolayısıyla kazâ merkezinin bu dönemde az sayıda bir nüfusu barındırması normaldir. Kazânın nüfusu hesaplanırken bağlı nahiyeler de göz önünde bulundurulmuştur. Bu bakımdan bu dönemde Silvan'a bağlı nahiyelerin hangileri olduğu ve bu nahiyelerin köy sayıları önem kazanmaktadır. 1286/1869 tarihli Diyarbekir Vilâyet Salnamesi'ne göre Silvan Kazâsı'na, Silvan merkezi ile birlikte Hazro, Mihranî, Kulp, Hevidan (Heveydan), Badikân ve Hiyan nahiyeleri bağlı bulunmaktaydı. Silvan merkeziyle birlikte bağlı nahiyelerin toplam köy adedi ise 247 idi⁷⁷.

Devlet-118/7086, 15 L 1309/12 Mayıs 1892, gayr-i müslim cemââtın ibadethanelerinin inşası ve tamiri ile alakalı olarak ayrıca bkz. *BOA, DH. MKT-73/8*, 1309/1891-1892.

⁷⁵ Dâhiliye Nezareti'ne, konu hakkında vilâyetten gönderilen yazıda, sur taşlarının yeni yapılmakta olan binalarda kullanılması ile alakalı olarak çeşitli şartların yürürlükte olduğu belirtilmişti. Buna göre Keldanî Milleti tarafından binasına *mübaşeret olunan kilisenin inşaatı ruhsatsız olmayıp işlemler*, konu ile alakalı olarak gönderilen fermân-ı âlîyeye uygun bir şekilde yürütülmekteydi. Kilise binası ise henüz tamamlanmamıştı. Adı geçen kilise ile orada inşa olunan sair binaların sur taşlarıyla yapıldığı hakkında Silvan'da dolaşan söylentiler *kısmen* doğrudu. Kadim zamandan beri Silvan Şehrini kuşatan sur *kâmilten müteharrim olup* birkaç duvarından başka ayakta kalan kısmı kalmamıştı. El-yevm Silvan'da teşkil edilen binaların *kâffesi, vaktiyle müteharrim olup topraklar altında ve üstünde kalan sur taşlarıyla yapılmıştır*. İnşa edilmekte olan binalarda kullanılan taşlar, eski duvarlardan sökülen taşlar olmayıp "ebniye-i kadîmeden tabiatıyla dökülüp dağılan ve üzerlerinde *hutût ve sair nukuş bulunmayan* ve şimdiye kadar şunun bunun tarafından *hafîyyen ve alenîyyen* yağma edilmekte olup, esasında binadan başka bir işe yaramayan âdî bina taşları" idi.. Yine bu taşlar da, Kazâ İdare Meclisi tarafından tespit edilen ve büyüklüğüne göre fiyatı kırk paraya kadar çıkanbilen bir bedelle satılmış, elde edilen gelir belediyece *irad* kaydedilmişti. "İşin hakikat hali bu merkezdedir". Bkz. *BOA, DH. MKT-73/8*.

⁷⁶ *BOA, DH. MKT-73/8*.

⁷⁷ *1286/1869 Tarihli Salname-i Vilâyet-i Diyarbekir*, s. 130.

Nahiye	Köy adedi
Silvan-Merkez	79
Hazro	64
Mihranî	22
Kulp	25
Hevidan	18
Badikân	9
Hiyan	30
Toplam	247

Tablo I: 1286/1869 Tarihinde Silvan Kazâsı

1288/1871 tarihli Diyarbekir Vilâyet Salnamesi'ne göre Silvan; Siverek, Lice, Resûlayn, Ergani Madeni ile birlikte Diyarbekir Sancağı'na bağlı bulunuyordu. Bu tarihte kazânın toplam nüfusu 14.212 kişiydi. Bu tarihte Silvan'ın hane ve nüfus durumu şöyle idi⁷⁸.

Köyler	Mahalle	Hane	Gayr-i müslim Nüfus	Müslüman Nüfus	Toplam Nüfus
212	3	5.494	4.271	9.941	14.212

Tablo II: 1871 Tarihinde Silvan

Tablonun tetkikinden de anlaşılacağı üzere söz konusu tarihte Silvan'da Müslüman nüfusun oranı yaklaşık olarak % 70, gayr-i müslim nüfusun oranı ise yaklaşık olarak % 30'du. Tablodaki bilgilerden anlaşıldığına göre, bu tarihte kazâda her haneye üç kişiden daha az bir nüfus düşüyordu.

⁷⁸ "Diyarbakır", *Yurt Ans-III*, s. 2241.

1290/1873 tarihli salnamede ise Silvan Kazâsı'nın altı nahiyesi olduğu görülmektedir. Bu salnamede Hiyan nahiyesi yer almamıştır. Diğer nahiyelerin köy sayıları ise 1869'daki sayılar ile aynıdır. Bu tarihte kazâ merkezindeki toplam müsakkafat⁷⁹ adedi 751 idi.⁸⁰ 1292/1875 tarihli vilâyet salnamesinde Silvan Kazâsı'nın merkez ile birlikte altı nahiyesi mevcuttu. Bu salnamede de Hiyan yer almamıştır. Köy sayılarında da herhangi bir değişiklik olmamıştır⁸¹. 1293/1876 tarihinde Silvan Kazâsı'nda 770 adet müsakkafat mevcuttu⁸².

Hane	Dükkân	Cami, Mescit, Medrese	Değirmen	Arsa	Bağ, Bahçe, Tarla,	Diğer Eserler	Toplam
133	15	2	11	43	448	118	770

Tablo III: 1876'da Silvan'da Ekonomik Birimlerin Durumu

1294/1877 tarihinde de müsakkafat sayısı 1876'daki müsakkafat sayısı ile aynı idi⁸³.

1295/1878 tarihinde Silvan Kazâsı'na merkezle birlikte Hazro, Mihranî, Kulp, Hevidan, Badikân nahiyeleri bağlı bulunuyordu. Bu tarihte Silvan merkez ve bağlı nahiyelerde yaşamakta olan nüfusun sayı itibariyle durumu şöyle idi⁸⁴.

Nahiye	Müslüman	Gayr-i müslim	Toplam
Silvan Kasabası	3.797	2.545	6.342
Hazro Nahiyesi	3.964	1.318	5.282

⁷⁹ Müsakkafat: Üstü örtülü, tavanlı, ev, dükkân ve emsali gayr-i menkuller hakkında kullanılan bir tâbirdir. Vakfiyelerde aynı zamanda bağ, bahçe, tarla ve parayı da ihtiva eden "müstegallât" tâbiri geçer. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü-II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983, s. 626. Yukarıdaki kayıta bağ, bahçe ve tarla da yer almıştır.

⁸⁰ 1290/1873 Tarihli Salname-i Vilâyet-i Diyarbekir.

⁸¹ 1292/1875 Tarihli Salname-i Vilâyet-i Diyarbekir.

⁸² 1293/1876 Tarihli Salname-i Vilâyet-i Diyarbekir.

⁸³ 1294/1877 Tarihli Salname-i Vilâyet-i Diyarbekir.

⁸⁴ 1295/1878 Tarihli Salname-i Vilâyet-i Diyarbekir.

Mihranî Nahiyesi	807	627	1.434
Kulp Nahiyesi	1.445	555	2.000
Hevidan Nahiyesi	1.329	168	1.492
Badikân Nahiyesi	1.608	49	1.657
Toplam	12.950	5.262	18.212

Tablo IV: 1878'de Silvan Kazâsı

Tablodan anlaşıldığına göre Silvan Kazâsı'nda Müslüman nüfusun oranı yaklaşık olarak % 71, gayr-i müslimlerin oranı ise yaklaşık olarak % 29'du. Silvan merkezinde ise Müslümanlar % 60, gayr-i müslimler de % 40'luk bir nüfus oranına sahiptiler. Söz konusu oranlar Silvan Kazâsı için 1871 tarihindeki oranlar ile yaklaşık olarak aynıdır.

XIX. yüzyılın ilk yarısında kadınların da dâhil edildiği bir nüfus sayımı yapılmadığından bu döneme dair nüfus rakamları kesinlik arz etmekten uzaktır. Ancak bu yüzyılın ikinci yarısında genel nüfus sayımlarının yapıldığı görülmektedir. 1881-1882'de yapılan ve sonuçları 1893'te açıklanan nüfus sayımı modern anlamda ilk nüfus sayımıydı. Bu sayımda kadınlar da sayılmıştı. Dolayısıyla bu sayımın sonuçlarının daha sağlıklı olduğu söylenebilir. Bu sayıma göre Silvan'ın bağlı bulunduğu Diyarbekir Vilâyeti'nde nüfus durumu şöyleydi⁸⁵.

İslam	Rum	Ermeni	Bulg ar	Katolik	Yahud i	Protestan	Diğer							
384	511	3	3	20	47	3	68	11	6	8	98	01	84	70
87	04	0	6	53	70	0	3	9	2	0	4	9	3	

⁸⁵ *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ve Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927)*, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt-II, Haz. Cem Behar, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1996, s. 39, 40.

Tablo V: 1881-1882'de Diyarbakır'ın Nüfusu

Tablonun tetkikinden anlaşılacağı gibi Diyarbekir Vilâyeti dâhilinde yaşayan toplam nüfus miktarı 369.030 kişiydi. Bu nüfusun 176.108'i kadın, 192.922'si erkekti. Buna göre vilâyet dâhilinde yaşayan nüfusun 289.591'ini Müslüman, 62.900'ünü gayr-i müslim, 16.552'sini de diğer nüfus meydana getirmişti. Toplam nüfus içinde Müslümanların oranı % 78,5 idi. Ermenilerin toplam nüfus içindeki oranı yaklaşık olarak % 13 olarak gerçekleşmişti.

1881-1882 nüfus sayımına göre Silvan'da yaşayan nüfusun dağılımı ise şu şekildeydi⁸⁶.

Müslüman		Rum		Ermeni		Katolik		Protestan		Süryani		Toplam		Toplam Nüfus
186	189	8	4	049	511	9	3	4	1	39	85	645	0173	

Tablo VI: 1881-1882'de Silvan'ın Nüfusu

Silvan'da 1881-1882 tarihi itibarıyla barınmakta olan 18.818 kişilik nüfusun 11.375'i (% 61,4) Müslüman iken 7.443'ü (% 39,5) gayr-i müslimdi. Ermeni nüfusun toplam nüfus içindeki oranı ise % 34,8 idi. Diyarbekir Vilâyeti'nin merkezinde az sayıda Bulgar ve Yahudi nüfusu yaşarken, Silvan'da Bulgar ve Yahudi nüfusuna rastlanmamaktaydı.

Köy Sayısı	Müslüman	Gayr-i müslim	Toplam
363	18.500	6.717	25.217

Tablo VII: 1891'de Silvan Kazâsı

⁸⁶ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik Ve Sosyal Özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 172, 173.

Buna göre kazâ genelinde yaşayan nüfusun yaklaşık % 73'ü Müslüman iken, yaklaşık % 27'si gayr-i müslimdi. Vital Cuinet'e göre, 1891 tarihinde Silvan Kazâsı'nın merkezinde 1.450 hane vardı⁸⁷. Kazâ merkezinde yaşayan nüfusun miktarı ise 7.000 kişiydi⁸⁸. Buna göre hane başına düşen nüfus sayısı ortalama olarak beş kişiydi. Şemseddin Sami ise bu dönemde Silvan'ın nüfusunu şu şekilde vermektedir⁸⁹

Müslüman	Ermeni	Katolik	Protestan	Süryani	Yezidi	Çingene	Toplam
16.500	5.500	426	24	763	1.000	1.000	25.213

Tablo VIII: 1891'de Silvan'ın Nüfusu

Şemseddin Sami, Müslüman nüfusun Türk, Arap, Kürt ve Türkmenlerden meydana geldiğini, Katolik ve Protestan mezheplerine mensup nüfusun da Ermeni olduğunu belirtmektedir⁹⁰. Tablonun tetkikinden çıkan sonuca göre Silvan'da söz konusu tarihte yaşayan nüfusun yaklaşık % 65'i Müslüman, yaklaşık % 35'i de gayr-i müslimdi. Ermenilerin genel nüfus içindeki payı ise yaklaşık olarak % 23'tü.

Sonuç

XIX. yüzyılın ikini yarısında Diyarbekir Vilâyeti'ne bağlı bir kazâ merkezi olarak idare edilen Silvan'da sosyal hayatı en çok etkileyen faktörler aşiretlerin taşkınlıkları, yine aşiretler arası çatışmalar ve kavgalar ile Silvan ve çevresinde zaman zaman meydana gelen afetler veya tabii afetlerdi. Göçebe hayatın doğal bir sonucu olarak göçebeler mevsimlere göre yer değiştirmek zorundaydılar. Bu esnada göçebelerin yerleşik halka çeşitli zararlar vermeleri en çok karşılaşılan bir durumdu. Haliyle bu mesele şikâyetlere konu olmakta ve idareciler duruma müdahale etmek zorunda kalmaktaydılar. Hatta bazen payitahttan da çeşitli ikazlar yapıldığı görülmekteydi.

Aşiretlerin bazen çeşitli sebeplerle kendi aralarında çatışmaları da huzuru bozan bir durumdu. Çok sık olmamakla birlikte bazı aşiretlerin devlet

⁸⁷ Besim Darkot, "Meyyâfârikin", *İA-VIII*, s. 195, 196.

⁸⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nun *Ve Türkiye'nin Nüfusu*, s. 43, Darkot, "Meyyâfârikin", *İA-VIII*, s. 196.

⁸⁹ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs*, s. 2777.

⁹⁰ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs*, s. 2777.

görevlilerine ve kamu mallarına yönelik saldırıları da sosyal hayatı olumsuz olarak etkilemekteydi. Bölgede nüfuz sahibi bazı kişilerin zaman zaman görülen olumsuz davranışları da halkın huzurunu bozmaktaydı. Yine halk arasında fitne çıkarmaya çalışan bazı kimselerden de bahsetmek mümkündür. Ancak her şeye rağmen XIX. yüzyılın sonlarına kadar halk arasında dini ve etnik manada bir huzursuzluğun yaşanmamış olması anlamlıdır.

Silvan ve çevresinde dönem dönem görülen çekirge istilaları, aşırı yağışlar ve sel baskınları, kuraklıklar, kıtlıklar, salgın hastalıklar ile hayvancılığın başlıca geçim kaynağı olması hasebiyle çok kötü sonuçlara yol açan sığır vebasası gibi hayvan hastalıkları toplum hayatını ciddi manada tehdit eden başlıca afetlerdi.

İncelenen dönemde Silvan’da aşiret yapısı varlığını devam ettirmekteydi. Aşiretler genellikle göçebe ve yarı göçebe bir hayat tarzına sahiptiler. Bu aşiretlerin geçim kaynaklarını ise hayvancılıktan elde ettikleri gelirler meydana getirmekteydi. Şehirde nüfusun ağırlıklı kısmını Müslümanlar teşkil etmekle beraber gayr-i müslim nüfusun da belli bir orana sahip olduğu görülmektedir. Gayr-i müslim nüfusun, dönemler itibarıyla farklılıklar göstermekle birlikte genel olarak % 30’un altında bir orana sahip olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu grup içinde Ermenilerin ise ortalama olarak % 20’lik bir orana sahip olmaları da dikkate değer bir husustur.

KAYNAKLAR

1286/1869 Tarihli Salname-i Vilâyet-i Diyarbekir.

1290/1873 Tarihli Salname-i Vilâyet-i Diyarbekir.

1292/1875 Tarihli Salname-i Vilâyet-i Diyarbekir.

1293/1876 Tarihli Salname-i Vilâyet-i Diyarbekir.

1294/1877 Tarihli Salname-i Vilâyet-i Diyarbekir.

1295/1878 Tarihli Salname-i Vilâyet-i Diyarbekir.

AKBAL, Fazıla, “1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdarî Taksimat”, Belleten, C. 15, S. 60, Ankara 1951, s. 617-628.

Aşiretler Raporu, Kaynak Yayınları, İstanbul 1998.

BEYSANOĞLU, Şevket, Bütün Cepheleriyle Diyarbakır, Diyarbakır Ticaret Ve Sanayi Odası Yayınları, İstanbul 1963.

ŞİMŞİR, Bilal, Osmanlı Ermenileri, Çev. Şinasi Orel, Bilgi Yayınları, İstanbul 1986.

Binbaşı M. Nasrullah, Kolağası M. Rüşdü, Mülazım M. Eşref, Osmanlı Atlası, XX. Yüzyıl Başları, Haz. Rahmi Tekin, Yaşar Baş, Osav Yayınları, İstanbul 2003.

BOA HAT-450/22351-V, 11 RA 1249/29 Temmuz 1833.

BOA, A. MKT. MHM-301/85, 24 ZA 1280/01 Mayıs 1864.

BOA, A. MKT. MHM-424/80, 08 C 1258/25 Eylül 1868.

BOA, C. DH -304/15182, 17 CA 1252/30 Ağustos 1836.

BOA, DH, MKT -1383/106, 12 RA 1304/08 Aralık 1886.

BOA, DH. MKT-1439/3, 23 ZA 1304/13 Ağustos 1887.

BOA, DH. MKT-1441/118, 04 Z 1304/23 Ağustos 1887

BOA, DH. MKT-1690/109, 07 C 1305/19 Şubat 1888.

BOA, DH. MKT-1725/67, 06 L 1307/25 Mayıs 1890.

BOA, DH. MKT-1740/101, 12 ZA 1307/29 Haziran 1890.

BOA, DH. MKT-1849/114, 06 Z 1308/13 Temmuz 1890

BOA, DH. MKT-1771/67, 01 RA 1308/15 Ekim 1890.

BOA, DH. MKT-1794/126, 11 CA 1308/23 Aralık 1890.

BOA, DH. MKT-73/8, 1309/1891-1892.

BOA, DH. MKT-13/16, 19 C 1310/08 Ocak 1893.

BOA, DH. MKT-421/28, 11 RA 1313/01 Eylül 1895.

BOA, DH. TMİK. S -1/82, 15 CA 1312/13 Aralık 1894.

BOA, DH. TMİK. S-4/30, 28 CA 1313/04 Kasım 1896.

BOA, HR. SYS-82/70, 29 L 1301/21 Ağustos 1884.

BOA, İ, DH-793/64395, 21 ZA 1296/06 Kasım 1879.

BOA, İ. DH-1202/94094, 16 L 1308/24 Mayıs 1891.

BOA, İ. ŞD-118/7086, 15 L 1309/12 Mayıs 1892.

BOA, Y. PRK. ASK-54/73. 12 Ş 1305/23 Nisan 1888.

BOA, Y. PRK. ASK-62/6, 27 ZA 1307/14 Temmuz 1890.

BOA, Y. PRK. DH-6/59, 21 M 1309/27 Ağustos 1891.

BOA, Y. PRK. SH, 5/51. 13 CA 1311/12 Kasım 1893.

BOA, Y. PRK. UM-33/78, 21 CA 1311/30 Kasım 1893.

BOA, Y. PRK. UM-31/9, 21 CA 1311/30 Kasım 1893.

BOA. DH. MKT-485/28, 13 M 1318/12 Mayıs 1900.

BOA. Y. PRK. SH-5/8, 12 CA 1310/01 Ocak 1893.

- BRUINESSEN, Martin Van, Ağa, Şeyh, Devlet, Çev. Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul 2006⁴.
- ÇADIRCI, Musa, “Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men‘-i Mürûr Ve Pasaport Nizâmnâmeleri”, Belgeler, Türk Tarihi Belgeleri Dergisi, Cilt 15, Sayı 19, Ankara 1993.
- DARKOT, Besim, “Meyyâfârikîn”, İslam Ansiklopedisi-VIII, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 1997, s. 195-196.
- “Diyarbakır”, Yurt Ansiklopedisi-III, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s. 2229-2349.
- Evliya Çelebi, Seyahatname-IV, Dersaadet İkdâm Matbaası, İstanbul 1314.
- GÖYÜNÇ, Nejat, “Diyarbakır”, İslam Ansiklopedisi-IX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 464-472.
- _____, “Diyarbakır Beylerbeyiliği’nin İlk İdâri Taksimatı”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Sayı: 23, İstanbul Mart 1969, s. 23-34.
- _____, “Onaltıncı Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi-VII, s. 77-80
- Hoca Sadettin Efendi, Tacüt-Tevarih-IV, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- İbnu’l-Ezrak Ahmed b. Yusuf b. Ali, Meyyâfârikîn Ve Âmid Tarihi Artuklular Kısmı, Çev. Ahmet Sarvan, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1992.
- İbnü’l-Esîr, İslam Tarihi-II, El-Kâmil Fi’t-Tarih Tercümesi, Çev. Beşir Eryarsoy, Bahar Yayınları, İstanbul 1989.
- İdrîs-i Bidlîsî, Selim Şah-nâme, Haz. Hicabi Kırılancı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, “Osmanlı Eğitim Ve Bilim Müesseseleri”, Osmanlı Medeniyeti Tarihi-I, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, Zaman Yayınları, İstanbul 1999, s. 223-361.
- KARPAT, Kemal H. Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik Ve Sosyal Özellikleri, Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
- KAZICI, Ziya, İslam Tarihi-XI, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1997.

- KORKUSUZ, M. Şefik, Seyahatnamelerde Diyarbekir, Kent Yayınları, İstanbul 2003.
- MİNORSKY, Viladimir, "Meyyâfârikin", İA-VIII, s. 196-201-
- MOLTKE, Helmut Von, Moltke'nin Türkiye Mektupları, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999³.
- Muhasebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr Ve 'Arab Ve Zü'l Kâdiriye Defteri (937/1530) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- Nâsır-ı Hüsrev, Sefername, Çev. Abdülvehap Tarzi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1950.
- Osmanlı İmparatorluğu'nun Ve Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927), Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt-II, Haz. Cem Behar, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1996.
- ÖZER, Ahmet, Doğu Anadolu'da Aşiret Düzeni Ve Brukanlar, Elips Yayınları, Ankara 2003.
- ÖZOĞLU, Hakan, Osmanlı Devleti Ve Kürt Milliyetçiliği, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü-II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983.
- "Silvan", Ana Britannica-XIX, Ana Yayıncılık, İstanbul 1990, s. 380.
- Şemseddin Sâmî, Kâmûsu'l A'lâm, Cilt-IV, İstanbul 1306.
- Şerefhan, Şerefname, Kürd Tarihi, Çev. Mehmet Emin Bozarlan, Deng Yayınları, İstanbul 2006³.
- TURAN, Osman, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004⁷.
- _____, Selçuklular Zamanında Türkiye, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005⁹.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, Güneydoğu Kimliği, Aşiret-Kültür Ve İnsan, Türk Ocağı Yayınları, Bolu 1995.
- Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) Ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Çev. Hrand D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000³.

